UOT – 581.9

ZƏYƏMÇAYIN "ADA BİTKİLİYİ" VƏ ONUN DİNAMİKASI

G.M.QULİYEVA
Gəncə Dövlət Universiteti

Təbii ehtiyatların potensial imkanlarının aydınlaşdırılması - onlardan səmərəli istifadə olunması və mühafizəsinin elmi əsaslarının işlənib hazırlanmasını təmin edir. Zəyəmçay vadisi Azərbaycanın qərb bölgəsinin unikal ərazilərindən biri olub, bioloji müxtəlifliyinin zənginliyinə görə fərqlənir. Vadi üçün yüksək dağ çəmənləri, meşə bozqır, səhra və yarımsəhra floristik kompleksləri xarakterikdir. Vadinin təbii coğrafi şəraiti özünəməxsus olub başqa ərazilərdən mülayim quru kontinental şəraiti ilə xarakterizə olunur. Dağ landşaftlarının kserofitləşməsi Zəyəmçay vadisində xüsusilə Xınna dərəsində mezofit assosasiyaların formalaşmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: *ada bitkiliyi, intrazonal,cins,növ,subasar*

Zəyəmçay uzunluğu 90 km, hövzəsinin sahəsi 942 km²-dir. Şahdağ silsiləsinin şimal yamacından axan Şəkərbəy və Çətindərə çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir. Mənbəyi Şəkərbəy qolu başlayan yerdə, 2020 m yüksəklikdə yerləşir.

Zəyəmçay, Qaramuradçaya qovuşana qədər şimaldan cənuba doğru, sonra istiqamətini kəskin şəkildə dəyişib qərbə Çətindərə çayının qolu ilə qovuşandan sonra isə cənub-şərq istiqamətinə doğru axır. Ağbaşlar kəndinə qədər olan məsafədə çay dərin və dar dərələrlə coşqun axır. Aşağı hissədə yatağı genişlənir və Yanıxlı kəndindən başlayaraq düzənlik sahəyə çıxır. Ağbaşlı və Xınna dərəsi arasisində Zəyəmcayında ozunə məxsus " ada bitkiliyi" formalaşır.

Şəkil 1. Zəyəmçayda "ada bitkiliyi"

"Ada bitkiliyi" Zəyəmçayın orijinal və qeyri-adi yerlərindən biridir. Burada su sünbülçiçəyi (*Eichhórnia crássipes*), gülxətmi çiçəyi (*Althaea),* zəncirotu (*Taráxacum*), *S.glutinosa, S.Viridis L., S.aethiopisL., Teucrium hyrcanum L., T.polium L.,Ajuga orintalis L., Siderites montana L., Mentha vulgare L., Origanum vulgare L., Nepeta aquatica L., N.longifolia L., Salvinia natans, Thelypteris palustris, Symphitum podcumicum, Carex depauperata, C. Disticha, C. Erycetorum., Cladium mariscus, Schoenoplectus mucronatus, İris pseudonotha, Lythrum thesioides, Nuphar lutea, Nymphaea alba, Calamagrostis canescens,* yarımkollardan *Tamarix Hohenackeri bge, T. Florida, T.Leptopetala, T. Ramosissima L* və s.növlərə rast gəlinir.[5,6,7]

Zəyəmçayının Xınna dərəsindən keçən hissəsinin coğrafi vəziyyəti "ada bitkiliyinin" tez-tez sıradan çıxmasına şərait yaradır. Bu ərazi əsasən yulğun və sıx qamış bitki örtüyü ilə örtülərərək ilin əlverişli iqlim şəraitinin göstəricisidir. Adaptativ təkamül prosesi nəticəsində həmin növlər tolerantlıq qabiliyyəti qazanmışlar. Onların ekoloji modifikasiyası su mühitinin dəyişirilməsinin indikatoru hesab oluna bilər. Həmin növlər il müddətində çayın iqlim şəraitinə uyğunlaşa bilmək imkanları da qazanmışlar. Bu bitkilər su- torpaq, su- helofitlər, suya yarım cummuş və suda üzən – lestofitlər, həmçinin suya tam cummuş hidatofivlər kimi ekoloji qruplara ayrılır. Morfoloji özünəməxsusluğu ilə (uzungövdəli, rozet tipli) xarakterizə olunur. Çayların mənbələrindən başlayaraq sellərin formalaşdığı hər iki sahildə ot və meşə örtüyü salınmışdır.

Şəkil 2.Zəyəmçay iyul(2016)daşqınından sonra

Şəmkirşay hövzəsı üçün müxtəlif səviyyələrdə hidrobiosenozlara rast gəlinir. Lakin bu hidrobiosenozların mövcud olma dovrülüyü o qədər də yüksək deyil. Mart-iyun aylarında qarın əriməsi nəticəsində böyük daşqınlar əmələ gəlir. Bu aylarda çayın illik axımının 60-70%-i axır.Bu cur daşqınlara 2016 cı ilin iyun ayında baş vermişdir. Daşqın nəticəsində Zəyəmçayın Xınna dərəsi ərazısındəki 30m^2 “ada bitkiliyi” daşqın nəticəsində məhv olmuşdur.

Aşağıda A.A.Qaluşko 1980; Qeynı S 1993; Lixovid H.Q., 1999 əsaslanaraq [1,2,3,4] Zəyəmçay vadisinin su və su sahil bitkiliyinin təsnifatı verilir:

1. *Myriophyllum spicatum* uzun gövdəli coxillik hidotofit

2. *Potamotagen filiformis* coxillik, kökümsovlu, orta hündürlüklü ekobiomorf

3. *Lemna trisulca* coxillik orta hündürlüklü ekobiomorf

4. *Potamotagen natans* orta hündürlüklü coxillik plestofit

5. *Veronica beccabanga, Glyceria notata* coxillik kökümsovlu helofit

6. *Phragmatis australis,Tupha laxmanni* coxillik uzungövdəli helofit

7. *Agrostis stolonifera* orta hündürlüklü rozet tipli helofit

8. *Tupha latifolia , T. Angustifolia* coxillik kökmeyvəli rozet tipli helofit

9. *Scirpus lacustris, S.hyppolyti* coxillik rozet tipli orta hündürlüklü helofit

Göstərilən növlər Zəyəmçay hövzəsinin su biosenozlarında təkamül nəticəsində formalaşmış bioindikatorlarolub, bitki genofondunun qorunub saxlanmasında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1.Галушко А.И.Флора Северного Кавказа. Определитель. – Ростов: Изд-во РГУ, 1978 -317с. 1980 -350с; 2.Гейны С. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды.-Киев: Наукова думка 1993- 199с; 3.Лиховид Н.Г. Жизненные формы водных макрофитов Центрального Предкавказья \\ Вестник Ставропольского государственного университета. 1999 с.75-79. 4.Серебряков И.Г. Экологическая морфология растений. М.: Высшая школа 1962 – 378с. 5. Əsgərov A. Azərbaycan Florasının Konspekti -2010- 183s. 6. Конспект Флоры Кавказа СПб.унив. т.1, 2003, т.2 2006, 3. 2008. 7.Флора Азербайджана, т. 1-8, Баку 1950 -1961

«Островные растения» Зеямчая и его динамика

Г.М.Кулиева

Долина реки Зеям одна из уникальных частей западного Азербайджана и отличается богатством биоразнообразием. Для долины характерны флористические комплексы высокогорных лугов, лесостепь, пустыни и полупустыни. В статье дается информация о закономерности распространения и флоры растительности Зеямчайской долины.

Ключевые слова: *островное растение, интразонал, род, вид, пойма*

The Zeyamchay’s island plant and its dynamics

G.M.Guliyeva

River Valley Zeyam one of the unique parts of western Azerbaijan and different biodiversity wealth. For the valley is characterized by floristic complexes alpine meadows, steppe, desert and semi-desert. This article provides information on patterns of distribution of flora and vegetation Zeyamchay Valley.

Key words: *island plant, intrazonal, genus, species, floodplain*

gulya1979C@mail.ru